

Péter Inkei

Rola obserwatorium kultury w kontekście aktywności kulturalnej osób starszych

Studia Kulturoznawcze nr 2 (4), 53-58

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PÉTER INKEI

Central European University, Budapest
Budapest Observatory

Rola obserwatorium kultury w kontekście aktywności kulturalnej osób starszych

Obserwatoria kultury są dość nowym rodzajem instytucji badawczych. Najstarsze z nich liczą sobie mniej niż 20 lat. Pomimo ich krótkiej historii poświęcono im już wiele badań, prac naukowych oraz seminariów. 1 marca 2012 r. w Internecie można było znaleźć 29 tys. takich artykułów w języku angielskim, 8 tys. w języku francuskim, 2,3 tys. w języku węgierskim oraz 133 tys. w języku polskim. Czy oznacza to, że znajduję się w Mekce obserwatoriów kultury? Cóż, w języku hiszpańskim było aż 350 tys. wyników¹.

Ale jedyna definicja obserwatorium kultury istnieje w Wikipedii w języku polskim² (nie ma jej nawet w języku angielskim) i zaczyna się od bardzo trafnego sformułowania:

Obserwatorium kultury to organizacja/sieć badawcza, której celem jest monitorowanie polityk kulturalnych, gromadzenie danych statystycznych i prowadzenie prac badawczych dotyczących sektora kultury. Uzasadnieniem istnienia obserwatoriów są braki w statystyce publicznej w obszarze kultury oraz potrzeba oparcia polityki kulturalnej na wiedzy.

Poświęcę nieco uwagi rozwinięciu kilku aspektów tej definicji. Pierwszy sposób spojrzenia na obserwatoria i ich sklasyfikowania wynika ze stosunku do obserwowanego zjawiska. Oryginalne obserwatoria – rozumiane jako stacje astronomiczne – działają głównie synchronicznie, czyli obserwują to, co w danym momencie widać na niebie. Inne rodzaje obserwatoriów służą do

¹ By the time of publication the list has changed significantly. On 5 February 2014 Google offered 7180 hits for „cultural observatory” in English, 2210 in French, 1250 in Hungarian, but 24 900 „obserwatorium kultury” still the highest, <https://www.google.hu/#q=%22obserwatorium+kultury%22> [1.03.2012].

² http://pl.wikipedia.org/wiki/Obserwatorium_kultury [5.06.2014].

przewidywania zjawisk naturalnych, takich jak trzęsienia ziemi, wybuchy wulkanów czy zmiany pogodowe. Te działania w społeczeństwie następują głównie *ex post*, czyli monitorują efekty, skutki ludzkiej aktywności, oddziaływanie na środowisko naturalne. Obserwatoria kultury pełnią część powyższych funkcji: obserwują, opisują oraz analizują w czasie rzeczywistym, sygnalizują zmiany i przyszłe tendencje; a także monitorują działania polityczne. Poza tym wpływają na decyzje polityczne oraz ich prowokowanie jest charakterystyczną cechą obserwatoriów kultury.

Drugą właściwością obserwatoriów kultury jest zróżnicowanie ich działalności. Obserwatoria kultury prowadzą swoją działalność według sekwencji określonej przez brytyjskiego badacza polityki kulturalnej Colina Mercera jako przechodzenie od danych (statystycznych), poprzez informacje (wskaźniki), wiedzę (benchmarking, analizę porównawczą), aż do mądrości (polityki)³. Dołączyłbym do tego piąty etap: inspirację (wizję). Sekwencja ta ukazuje zakres, w jakim działają obserwatoria, począwszy od badania faktów, po oddziaływanie (działanie na rzecz zmiany). Obserwatoria kultury wiążą ze sobą instytucje badawcze (ośrodki akademickie), urzędy statystyczne, przedsiębiorstwa doradcze oraz organizacje będące rzecznikami zmian. Relacja między urzędami statystycznymi a obserwatoriami jest taka jak między agencjami informacyjnymi a redakcjami medialnymi albo jak między szybami naftowymi a rafineriami. Obserwatoria często także same gromadzą i wytwarzają dane, ale ich prawdziwą rolą jest przetwarzanie statystyk, a nie ich sporządzanie.

Tym, co odróżnia obserwatoria od organizacji bezpośrednio oddziałujących na polityków, jest mniejszy stopień stronniczości. Pewien stopień zaangażowania jest dobry i oczywisty, ale przekroczenie określonej granicy zaangażowania w kreowanie wartości i działań politycznych szkodzi wiarygodności i autentyczności obserwatorium. Obserwatoria muszą być stosunkowo bezstronne i niezaangażowane, nawet jeśli są emocjonalnie zaangażowane i kochają przedmiot swoich badań – kulturę.

Podstawową klientelę obserwatoriów kultury stanowią władze, politycy, ludzie administrujący i zarządzający działaniami w kulturze. Muszą być oni karmieni przekonującymi faktami. Logika analizy SWOT jest w tym przypadku użytecznym do naśladowania schematem. Zarówno mocne i słabe strony różnych zjawisk kulturalnych muszą skupiać uwagę decydentów, jak również zagrożenia, deficyty i nadmierne ilości, możliwie przez porównanie ich do takich samych problemów w innych częściach świata (benchmarking). Władze

³ http://www.culturalpolicies.net/web/files/243/en/Mercer_Helsinki.pdf [5.06.2014]. Sekwencja ta jest wynikiem adaptacji pewnej hierarchii opracowanej przez amerykańskiego uczonego Russella Ackoffa: http://www.systemswiki.org/index.php?title=Data,_Information,_Knowledge_and_Wisdom [5.06.2014].

powinny otrzymywać rekomendacje dotyczące alternatywnych kierunków rozwoju oraz ryzyka, którego należy unikać (szanse i zagrożenia).

Część polityków i organizatorów oczekuje czegoś więcej niż wytycznych ubranych w syntetyczne opracowanie – oczekuje dobrych ilustracji: tabel i wykresów. Argumenty muszą przyciągać wzrok i trafiać w punkt. Oczywiście sam opis stanu rzeczy nie wystarczy. Pełny materiał powinien zapewniać więcej niż wyznaczanie taktycznych i psychologicznych celów oraz nadawanie wiarygodności głównym wnioskom. Zapracowani i niecierpliwi decydenci posiadają personel z większą ilością czasu i lepszą znajomością szczegółów. Co więcej, jeśli władze są głównym odbiorcą, ich koledzy po fachu mogą stanowić najbardziej docenianych czytelników, których, jak byśmy chcieli, tekst inspiruje, prowokuje do dialogu. Zachowanie równowagi między faktami (danymi statystycznymi) a narracją ubraną w argumenty jest ważne – zarówno we wspomnianych raportach, jak i w pełnym materiale badawczym.

Mimo iż władze publiczne są głównym odbiorcą, wiemy, że warunki do rozwoju kultury są wyznaczane przez nie w coraz mniejszym stopniu. Autonomiczne decyzje podejmowane przez organizatorów zjawisk kultury, wybory ogółu społeczeństwa, trendy na lokalnym i światowym rynku kształtują życie kulturalne. Ten szerszy krąg odbiorców może być otwarty na uczenie się i poznawanie kultury w oparciu o wiedzę obserwatoriów – chociaż niezmiernie trudno jest oddziaływać na decyzje tych szerokich grup.

Jedną z takich grup stanowią osoby starsze. Dlaczego mówimy właśnie o ich aktywności kulturalnej? Strona internetowa Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej zwraca uwagę raczej na dość pragmatyczne kwestie:

- poprawę możliwości zatrudnienia osób starszych,
- umożliwienie im realizowania się poprzez wolontariat (często w roli opiekunów rodzinnych),
- takie dostosowanie usług, by osoby starsze mogły dłużej pozostać samodzielne⁴.

Według Unii Europejskiej głównym celem kampanii jest lepsze radzenie sobie z zagrożeniami wynikającymi z procesów demograficznych i sprawienie, by osoby starsze stały się bardziej użyteczne dla reszty społeczeństwa, by były mniejszym ciężarem. Oczekuje się od kultury, że pomoże ona w osiągnięciu tego celu. Alternatywą takiego myślenia jest pojmowanie kultury jako sposobu na łatwiejsze przeżycie starości.

Sprawa dotyczy odwiecznego dylematu: Czy kultura ma wartość autonomiczną, czy jest nagrodą, atutem samym w sobie, czy też narzędziem do osiągnięcia innych, zewnętrznych celów? W kontekście publicznego finansowania

⁴ <http://europa.eu/ey2012/ey2012main.jsp?catId=971&langId=pl> [5.06.2014].

kultury można zaś zapytać: Czy wydajemy pieniądze podatników na kulturę, ponieważ poprawia to jakość życia, czy też prowadzi do większej spójności, zmniejszenia przestępczości, zwiększenia efektywności pracowników, czy prowadzi do wzrostu ekonomicznego, zwiększenia PKB i tak dalej?

Opowiadam się tu za kompromisem: pół na pół. Nie chodzi jednak o spotkanie w połowie drogi, ale o kompromis na solidnych podstawach. Sprzeciwiając się jednostronnemu technokratycznemu podejściu (jak w przypadku hasel przez lata głoszonych przez Unię Europejską), całkowicie opowiadam się za postrzeganiem kultury jako podstawowego czynnika jakości życia. Jednakże kultura, oprócz tego, że pomaga ludziom dźwigać ciężar życia, musi także pomagać im zmieniać życie. Dlatego ludzie starsi, poza czerpaniem przyjemności i rozwijaniem swoich zainteresowań poprzez działalność kulturalną, powinni poszukiwać sposobów, by stawać się (czuć się) bardziej potrzebni.

Kilka pokoleń wstecz młodzi ludzie ze zniecierpliwieniem czekali na starość, chcieli wyglądać jak ludzie starzy. Przez lata w przypadku chłopców i mężczyzn przyspieszona zmiana szortów na spodnie, noszenie kapelusza i coraz dłuższe wąsy były podstawą szacunku dla osób starszych. W połowie XX wieku liberalny miejski modernizm zmienił to radykalnie. Teraz to emeryci chcą wyglądać jak ludzie młodzi, a przynajmniej tak jak wyglądali, gdy sami byli młodzi.

Świętowanie młodości było zawsze obecne w naszej cywilizacji, jednak fetyszycacja młodości jest fenomenem współczesnym. Młodość stanowi synonim kreatywności i oryginalności. Zawsze, gdy mamy nową inicjatywę, zwłaszcza powiązaną z polityką, oczekuje się zaangażowania młodych artystów (architektów, projektantów). Podobnie jest w przypadku tworzenia logotypu czy przewodniego motywu muzycznego.

Z perspektywy Roku Seniorów (2012 – Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej) należałoby odciąć się od takich praktyk i usunąć mentalne bariery wieku z takich zapytań ofertowych. Dlaczego nie dajemy szans starym twórcom? Jakże łatwo wskazać wielu mistrzów, którzy rozpoczynali swoją karierę albo najważniejszy okres artystyczny swojego życia w kwiecie wieku. Rząd brytyjski postąpił w duchu Europejskiego Roku Seniorów, nominując Engelberga Humperdincka do konkursu Eurowizji w 2012 r.

Spójność, dialog społeczny, solidarność międzypokoleniowa jest celem zasadniczym. Bardzo obiecujący i adekwatny polski projekt znalazł się w programie Europejskiego Kongresu Kultury we Wrocławiu „Spięcie pokoleń” jako część projektu „Generator idei”⁵. Organizacja, która stoi za pomysłem, przyjęła też unikalny projekt „Seniorzy w akcji”.

Jako osoba działająca w ramach obserwatorium jestem szczególnie zainteresowany danymi statystycznymi, które ukazują tło społeczne i percepcję

⁵ http://www.culturecongress.eu/en/event/format_generator [5.06.2014].

starości. W sondażu Eurobarometru dotyczącym aktywnego starzenia się kraje skandynawskie zawsze znajdują się powyżej europejskiej średniej, czasem dotyczy to również Polski⁶. Oto przykłady: 1/3 Europejczyków uważa, że należy podwyższyć wiek emerytalny. Na szczycie tego zestawienia są Duńczycy – 58%, a na końcu mieszkańcy Rumunii – tylko 7%. Polacy są tu bliżej Duńczyków, o 3 p.p. powyżej kontynentalnej średniej. 33% Europejczyków chciałoby pracować na emeryturze – taką opinię wyraża 37% Polaków, 57% Duńczyków i co zaskakujące – tylko 16% Słoweńców. Fakty te wskazują, że mamy w Polsce bardzo sprzyjające warunki do aktywności osób starszych (dane węgierskie są znacznie mniej zachęcające).

Większość wskaźników dotyczących spraw społecznych potwierdza jednak deficyty, jakie występują w naszym postkomunistycznym regionie. Mieszkańcy starych państw członkowskich Unii Europejskiej przyczyniają się do tworzenia lepszych danych statystycznych dotyczących „czynienia kultury”, czyli uczestnictwa w spektaklach, odwiedzania muzeów, amatorskiej działalności artystycznej itd. Potwierdzają to także badania Eurobarometru na temat aktywnego starzenia się. Jedynie 2% Polaków angażuje się w ramach wolontariatu w działalność organizacji kulturalnych lub edukacyjnych – 5 lat temu stanowili oni 3%. Spadła również średnia europejska z 7% w 1979 r. do 5% w 2011 r. Nawet w przypadku Duńczyków współczynnik ten zmniejszył się z 14% do 10%. Stanowi to przejaw poważnego kryzysu naszej cywilizacji.

Stan więzi społecznych jest także widoczny w innych badaniach europejskich, na przykład europejskim wskaźniku ustawicznego uczenia się (*European Lifelong Learning Indicator – ELLI*)⁷. Wynik kształcenia określany jest w czterech wymiarach: nauki po to, aby wiedzieć, aby działać, aby być i aby żyć we wspólnocie. Wiele wskaźników statystycznych dotyczy każdego z tych wymiarów.

Polska edukacja jest bliska europejskiej średniej w zakresie „aby wiedzieć” – tylko 9% poniżej średniej. W kategorii „aby działać”, podobnie jak w kategorii „aby być”, Polska znajduje się w 2/3 europejskiej średniej, dotyczących aktywności kulturalnej, którą umieszczono w dziale „aby być”. Najbardziej widoczną słabością Polski są wyniki w zakresie ośmiu wskaźników, które definiują kształcenie dla życia we wspólnocie, wliczając w to dane dotyczące wolontariatu. Końcowa wartość sytuuje się poniżej połowy wartości średniej dla Europy, dając Polsce jedno z ostatnich miejsc, choć i tak wyższe niż Węgry.

Jeśli standardy europejskie coś dla nas znaczą, największym wyzwaniem dla naszej części świata okazuje się budowanie kapitału społecznego, co jest także szczególnie ważnym przedmiotem badań obserwatoriów.

⁶ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_378_en.pdf [5.06.2014].

⁷ <http://www.elli.org/> [5.06.2014].

Summary

The role of cultural observatories in the context of cultural activities of elderly people

The text deals with a role, function and recipients of research of cultural observatories in Europe. Its scope of activities is to watch, describe, and analyse culture in real time, signal changes and future trends, monitor policy measures, than influencing and probvoking policy decisions. The author of the paper presents culture as an essential life quality factor, that foster social capital growth. This is the right context to present some key statistical data, that illustrate social background and perception of elderly people in Poland as compared to other selected EU countries.

Keywords: cultural observatories, social capital, senior citizens' role in societies

Słowa kluczowe: obserwatoria kultury, kapitał społeczny, rola seniorów w społeczeństwie